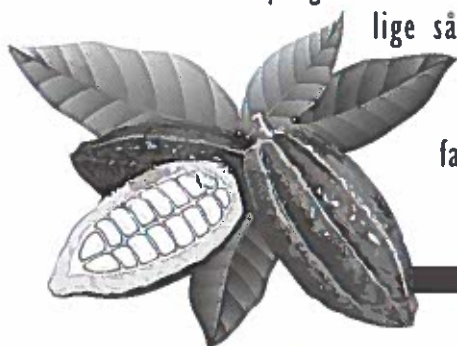

SAMARBEJDE I FAMILIER og LOKALSAMFUND

OMKRING FORDELING AF MAD I VEST-UGANDA

Mad dyrkes, fordeles, købes, sælges - og spises. I Vest Uganda er fødevarerikkerhed ikke bare et spørgsmål om at sikre, at der produceres mad nok. Det handler i mindst lige så høj grad om fordeling, organisering og samarbejde om mad indenfor familier og lokalsamfund. På den måde hænger fødevarerikkerhed på lokalt plan sammen med køn, familiestrukturer, viden og troen på at kunne noget selv.

af METTE VAARST

Fødevarerikkerhed – sikkerheden for, at der er mad at spise

På globalt plan hører vi ofte om udfordringen i at skaffe mad nok til de 9 milliarder mennesker, som vi vil være i verden i år 2050. Fødevarerikkerhed sættes på dagsordenen i diskussioner om klimaforandringer, urbanisering og industrialisering af landbrug. Fødevarerikkerhed er for eksempel centralt i argumentationen for at introducere industrielt fremstillede genetisk modificerede afgrøder (GMO), selvom de ikke yder mere end andre typer frø, og man

derved flytter kontrollen over mad og så-sæd fra lokalsamfund i Asien, Afrika og Sydamerika til nogle af verdens største firmaer og industrier, som har hjemme i Europa og USA. Med andre ord forbindes begrebet fødevarerikkerhed ofte med store globale problemstillinger, og ofte med produktionen og tilgængeligheden af mad. Men fordelingen af mad helt ned på lokalt plan og familieplan er et aspekt af fødevarerikkerhed, som er mindst ligeså vigtigt. Nobelprisvinderen i økonomi, den indiske Amartya Sen, berørte det meget præcist i sit arbejde,

hvor en af hovedpointerne var, at sult er et spørgsmål om, at nogle mennesker ikke har råd til mad – det er ikke et spørgsmål om, at der ikke er mad nok. Den udtalelse kan i vore dage sættes i perspektiv af, at der antages at være en milliard sultne mennesker i verden, men endnu flere, som lider af fedme og såkaldt livsstilsrelaterede problemer. Det ansås også, at mindst en tredjedel af al produceret mad på kloden går til spilde. Med andre ord: fordelingen af mad er central, både på globalt og lokalt plan. At have sikkerhed for, at man kan få noget at

spise i dag og i morgen er essentielt for hvert enkelt menneske i et hvilket som helst lokalsamfund og i en hvilken som helst familie.

Denne artikel handler om fødevarer sikkerhed på landet i Vest-Uganda. Den fokuserer på faktorer, som på lokalt plan betyder noget for, om mennesker får nok at spise og føler sig trygge og sikre på, at de kan få mad at spise året rundt.

Samarbejde som nøgle til at komme ud af fattigdom

Den ugandiske professor i psykologi, John Munene, argumente-

rer i sin bog 'Moving out of behavioural poverty in Uganda' for, at fattigdom og kimen til fattigdom findes i sociale miljøer snarere end i enkelte individer. Vi ser altid på fattigdoms-indikatorer som for eksempel høj børnedødelighed, når vi beskriver folks fattigdom, og det gør os handlingslammede og fortæller ikke noget om, hvad der ligger bag fattigdommen. Munene argumenterer for, at vi skal se på hvilke handlinger, som fastholder folk i fattigdom. Det vil give mennesker en mulighed for at gøre noget aktivt for at komme fri af fattigdom og for eksempel kunne

En forfriskning indtages sammen efter veloverstået fælles arbejde på en af gruppemedlemmernes jorde. Nogle grupper holder møde efter fælles arbejde, enten med udgangspunkt i værtsgården, eller også mere generelt en diskussion om problemer, udfordringer og planer. Mange grupper arbejder sammen om lordagen, for så kan børnene også være med.

købe mad til familien. Det kan være faktorer såsom alkoholisme ('fattede folk drikker; men behøver man at drikke fordi man er fattig?'). Fattigdom, som leder til fø-

Landmandsgrupperne befinder sig i Vest-Uganda, i Rwenzori området op mod grænsen til DR Congo.

devarsikkerhed, og handlinger, som holder folk i fattigdom, skal ændres igennem menneskers samarbejde om at forandre deres egne relationer og miljøer. Mune- ne fremhæver, at mennesker ikke bærer ansvaret for at være født ind i fattigdom, men alle mennesker har ikke desto mindre et ansvar for at komme ud af fattigdommen. Deres beslutninger er helt centrale for dette. Som menneske kan man træffe kloge eller mindre kloge beslutninger. Mange af disse beslutninger handler om,

hvordan man arbejder og samarbejder med andre mennesker. John Munene har selv udtrykt det sådan: "moving out of poverty is not action – it is interaction": vejen ud af fattigdom er ikke arbejde, men samarbejde. Selvom man træffer alle de rigtige og fornuftige beslutninger, kan man ikke løfte sig ud af fattigdom og fødevarsikkerhed alene ved egen kraft. Det kræver først og fremmest viljen til at skabe netværk og samarbejde og indgå i for eksempel læringsmiljøer. Det er igennem

samarbejde i forskellige former, at man kan få tingene til at rykke sig i familierne og lokalsamfundet.

Denne artikel tager udgangspunkt i et NGO-drevet projekt i Vest-Uganda, som har haft til formål at øge fødevarsikkerheden for en gruppe mennesker dér. Projektet er blandt andet inspireret af John Munenes idéer om betydningen af samarbejde inden for familien og lokalsamfundene i forhold til mad og fødevarsikkerhed. Som det vil fremgå, har projektet demonstreret, at fødevarsikkerhed er nært knyttet til magtrelationer i familier og lokalsamfund. Det har også peget på nogle store udfordringer, som mennesker står over for i forsøget på at samarbejde og tage sagen i egen hånd.

Stedet, projektet, menneskene

Projektet gennemføres af en Vest-ugandisk organisation SAT-NET (Sustainable Agricultural Trainers Network), som er en paraplyorganisation med cirka 50 medlemsorganisationer. Projektet blev sat i værk i et samarbejde med den nationale ugandiske økologiorganisation i samarbejde med Økologisk Landsforening i Danmark. Forfatteren til denne artikel er knyttet til projektet som frivillig i Økologisk Landsforening.

Projektet handler om at få grupper af landmænd til at arbejde sammen på måder, som den enkelte gruppe og medlemsorganisation selv anser som bedst netop dér. En uddannet facilitator starter gruppen og faciliterer processen gennem den første tid. Vi kalder disse grupper 'Farmer Family Learning Groups' (FFLG). De adskiller sig fra de klassiske FFLG-grupper,

En af landmændene i gruppen fremlægger sine planer, som derefter diskuteres i hele gruppen.

som igangsættes blandt andet af Food and Agriculture Organisation under United Nations (FAO; FNs fødevarer- og landbrugsorganisation), og som har et mere fastlagt curriculum. I dette projekt bliver gruppen overtaget af en intern facilitator efter en periode på 6-8 måneder. Gruppen vælger den interne facilitator blandt dens egne medlemmer, og vedkommende oplæres af facilitatoren. Der er ingen donationer forbundet med dannelse af en gruppe, og projektet har ikke givet ikke penge til

nogle af landmændene, men stod blot for at uddanne facilitatorerne fra medlemsorganisationerne (14 + 4 dages intensivt internatkursus). Projektet gav endvidere facilitatorerne en startkompensation og penge til transport i den første fase af projektet, så de kunne sætte tid af til at arbejde sammen med en eller flere landmandsgrupper. SATNET og projektet var således aktivt i et stort område af Vest-Uganda, i Rwenzori regionen langs med grænsen til Congo (se kortet). Befolkningen

udgøres primært af de såkaldt Bantu-stammer, som er udbredt over store dele af Østafrika i Congo og Uganda, og som taler forskellige lokalsprog (Bakonzo, Bamba og Bakiga). En del af regionen (omkring Kasese og Kabarole) har været præget af megen migration, og her er der en del Batooro folk (også en Bantu-stamme), som taler Rutooro. Området, hvor projektet finder sted, er med andre ord stort og forskelligartet med hensyn til mennesker og landbrugspraksis, og derfor umu-

ligt at beskrive samlet. Noget landbrug finder sted i forholdsvis flade lavlandsområder, andet i meget stejle og ufremkommelige bjergområder. Noget foregår omkring byer, andet meget langt væk fra byerne.

Denne artikel tager udgangspunkt i eksempler fra to forskellige steder, hvor projektet gennemføres. Disse steder vil blive nærmere introduceret i sammenhæng med historien fra de pågældende steder.

Der er dog nogle fælles træk med hensyn til udviklingen i strukturer indenfor familier og lokalsamfund på tværs af områder, om end i forskellige afskygninger. Den stigende grad af migration af mænd væk fra landsbyerne og til byområder er et dominerende problem mange steder, og ofte sæsonorienteret. Landbruget varetages herved i høj grad af kvinderne, som sørger for, at familien hænger sammen. Eftersom kvinden giftes ind i mandens familie, indebærer dette ofte, at kvinderne bor på det samme land som deres svigerforældre. I en del tilfælde indenfor projektet havde en mand flere koner; det var meget forskelligt hvorvidt og hvordan de samarbejdede. Kvinder var ofte ansvarlige for produktion af maden til familien, mens mænd i mange tilfælde stadig havde kontrollen over familiens økonomiske midler. Dette blev fremhævet som et stort problem og en stor udfordring, fordi mænd ofte tilgodeså egne personlige behov frem for familiens behov, herunder børnenes muligheder for at komme i skole. I tillæg til dette var der i mange lokalsamfund store problemer med alkoholisering af mændene. Projektet omkring FFLG

lagde derfor stor vægt på at fremme samarbejdet indenfor familier, frem for styrkelse eller 'empowerment' udelukkende af kvinder, eftersom de massive problemer med kontrollen over penge samt alkoholproblemer pegede på et behov for empowerment af hele familier. Det er her, spørgsmålet om fødevarerikkerheden bliver helt centralt: fordelingen af arbejde, kontrol over penge og mad i familierne danner rammen for, om alle er fødevarerikre.

Vi sælger kakao og får penge til at købe mad for ... og nu dyrker vi den også selv ...

Bjergområdet ved Bundibugyu er et afsides område på grænsen til Congo. Området ligger kilet inde mellem flere floder, hvilket har været bestemmende for forsyningen af mad i området. Nogle gange har der været meget tomt på markederne på grund af regn og for meget vand i floderne. Kakao er den dominerende salgsafgrøde, og selvom verdensmarkedspriserne på kakao indimellem har været svingende, så har markedet ofte været godt og givet en god indtægt. Indbyggerne kunne dog fortælle om, hvor sårbart det kan være at sætte ensidigt på én afgrøde, som så skal være hele familiens kilde til penge og dermed mad. Gårdene er nogle få acres store (en acre er godt 4000 m²), og der er små lunde eller plantager med kakao-træer. Nogle af gårdene er beliggende i meget skrånende områder og andre ligger mere fladt ned mod flodbrinke.

Musana og Yeremia arbejdede i en lokal NGO i dette område. Da de i juni 2009 gik gang med at samle landmandsfamilier i et par grupper, var der flere familier, som

stillede spørgsmål ved relevansen af at dyrke egne grøntsager. Kakaoen gav som regel en god indkomst en stor del af året, og var man heldig at få den afsat, så havde man penge til at købe mad, forudsat selvfølgelig at der var mad at købe. Der kom dog andre argumenter på banen, og gruppen satte sig ned og analyserede situationen sammen. Ikke blot var forsyningen af mad sommetider usikker på grund af floderne, men de svingende priser kunne også lede til et ønske om mere stabilitet og sikkerhed for mad. Det var dog ikke helt indlysende, om folk egentlig ville få noget ud af at dyrke deres egne grøntsager. Måske gav det bare mere arbejde til kvinderne især, for det var jo dem, som skulle stå for dyrkningen af køkkenhaver.

Efter nogen debat for og imod, gik de nystartede grupper i gang med at dyrke grøntsager til familierne som supplement til kakao-produktionen. Grøntsagerne blev dyrket med såkaldte bæredygtige eller agro-økologiske metoder – det var jo NGOernes speciale. Men selvom det var disse bæredygtige metoder, som i begyndelsen havde været projektets primære fokus fra NGOernes side, så viste det sig, at de væsentligste forandringer affødt af gruppernes arbejde var det, som begyndte at ske inden for familierne og lokalsamfundene, fordi de arbejdede sammen. Det gav mere fred internt i familierne, fordi der var mere mad og dermed mere sikkerhed for, at man havde nok at spise. Det handlede ikke kun om, at produkterne fra køkkenhaverne erstattede det, som man kunne købe for pengene fra kakao-høsten. Maden var frisk og

Der foregår megen vidensdeling i grupperne. Her står kvindernes med en 'A-ramme' som de bruger til at grave grofter med på tværs af bjergets hældning for at forhindre den gode overfladejord i at skride langt ned af bjerget.

af en god kvalitet og desuden mere varieret.

Kvinderne havde fået meget mere kontrol over familiernes fødevarerforsyning, og behovet for at købe mad til familierne blev reduceret. Kvinderne var blevet styrket netop på det felt, som traditionelt set var deres, nemlig

dyrkingen af mad til familiens forbrug, og måske med mulighed for at sælge af overskuddet. I lokalsamfundet var det af betydning, at familierne i FFLG-grupperne besøgte hinanden og hjalp hinanden med at få gang i køkkenhaver og med at bygge komfurer som sparede på brænde, samt med

indhegninger til dyr og andre forbedringer. Det havde krævet overvindelse at gå i gang med det, for det krævede virkelig meget tillid, som langsomt skulle bygges op. Det viste sig at være helt afgørende for samarbejdet i en gruppe, at alle deltog på lige vilkår, også selvom nogle havde en for-

holdsvis stor plantage, og andre havde mindre kår. Det at alle åbnede op og alle hjalp hinanden viste sig at være ligeså givende, som det havde været udfordrende i begyndelsen.

Der havde vist sig en stor udfordring i denne proces, idet arbejdet ind imellem havde skabt en splittet stemning og gjort det nødvendigt for facilitatoren at bevare det gode samarbejde og holde gejsten oppe i gruppen. Den ene af facilitatorerne, Musana, udtrykte det sådan, at folk havde været 'donor-orienterede og tigger-agtige' ("donor-minded and begging"). Det havde været en udfordring at bryde igennem en forventning om, at et 'projekt' med flere organisationer - herunder en dansk organisation - ville være forbundet med donationer som for eksempel geder, høns eller såsæd. Der gik tid - hvor folk arbejdede mere end de hostede - for følelsen af stolthed over at kunne dyrke, producere og magte at skaffe mad til familien så at sige havde vundet over forventningen om at modtage noget. Følelsen af ejerskab og ansvar for, at der skete noget, viste sig at være afgørende for sammenholdet i en gruppe, og den proces skulle støttes aktivt i starten.

Det lykkedes i Musana og Yere-mias grupper, men der var også eksempler i projektet på, at det ikke lykkedes, blandt andet i de grupper, hvor flere af medlemmerne blev ved at forvente, at de skulle modtage noget frem for selv at tage ansvaret for at få tingene til at fungere. I praksis viste Munenes udsagn sig altså at holde stik. Livet forandredes i familier og i lokalsamfund, når mennesker havde mod til at vise tillid og

tage ansvar på sig for at skabe lokal madsikkerhed - og gøre det til en del af et samarbejde.

Harmoni i familien, når man har mad nok

Vi havde besøgt projektets godt og vel 30 landmandsgrupper i maj 2010, og nu besøgte vi dem igen i januar 2011. To af grupperne - faciliteret af Astaluz og Janet - lå i hver sin udkant af byen Bwera, som ligger ved en af grænseovergangene til Congo. I dette område havde familierne småbitte stykker land, ned til en halv acre (cirka 2000 m²). Der var marked hver onsdag og lørdag - om onsdagen på Congo-siden og om lørdagen på Uganda-siden af grænsen. Det gav folk i området mulighed for altid at komme af med deres varer, hvis de formåede at dyrke mere end til deres eget forbrug. Det var de samme mennesker, som drog til begge markeder. "Altså - det er jo bare en international grænse", sagde vores kollega Longino fra SATNET forklarende, da vi vandrede ned til grænsen under vores besøg i maj 2010 og betragtede strømmen af mennesker på vej hjem fra marked. "Det er jo ikke den virkelige grænse - vores folk bor jo på begge sider og de snakker samme sprog og gør de samme ting".

Astaluz's gruppe havde været en ren kvindegruppe i 2010. Vi opfattede kvinderne som ressourcestærke og vidende om mange forskellige ting relateret til jord og planter, inklusiv for eksempel brug af medicinske planter. I gruppen var der for eksempel udbredt dyrkning og tørring af Artemisia, en plante, som kan både forebygge og behandle

malaria med god effekt. De fik utroligt meget ud af deres små jorde. Det var, som om den enorme frugtbarhed, der kendetegner en stor del af Ugandas jord, virkelig kom til fuldt udtryk her - både i dyrkningen af grøntsager, frugt og urter. Nu sad vi her i januar 2011 og i kredsen var der - ud over kvinderne og et utal af børn - pludselig også 6 mænd. "Vi startede en opsparingsordning i gruppen, og så spurgte min mand mig, om jeg ikke kunne tage et lån, og jeg sagde nej", forklarede en af kvinderne og fortsatte: "Jeg sagde, at han selv kunne komme ind i gruppen og tage sit eget lån. Hvis han nu brugte pengene - så var det jo ikke rigtigt, hvis det var mig, som skulle betale dem tilbage." Men det var ikke den eneste forklaring. Mændene kunne se, at der skete noget i køkkenhaverne, og at indsatsen nyttede. Der var mere mad i familien. Det havde gjort, at nogle af dem også ville også være med. Mændene brød jorden, før kvinderne kunne så og passe afgrøderne og høste dem, så det var en fordel at have mænd med i gruppen.

Vi spurgte, hvad der var mest vigtigt af det, der var sket i gruppen. Efter godt et halvt minuts tavshed tog en af kvinderne ordet: "Den største forandring, der er sket her, er, at der er blevet mindre vold i familierne". Tavshed hele vejen rundt. Vi spurgte efter en forklaring på, hvordan det hang sammen, og hun trak på skuldrene og indikerede, at det var ret ligetil. Når der var mad nok på bordet, så var der også mere tilfredshed og ro. Ganske enkelt. Samarbejdet i hjemmet var blevet bedre, og

respekten for hinanden var øget. Og man kunne nu snakke om, hvordan man skulle bruge familiens penge.

Nu kan kvinderne selv dyrke den mad, som vi spiser ...

I Janets gruppe, som lå på den anden side af samme grænseby, var der sket det samme. Familierne i grupperne fortalte hinanden om deres planer og lagde sammen hovederne i blød for at hjælpe med at forbedre den enkelte gård. De eksponerede sig selv, viste tillid, og det drev gruppen fremad. I denne gruppe arbejdede en stor del af mændene i byen, og mange af kvinderne tog til marked to gange om ugen og solgte deres hjemmedyrkede afgrøder. De dyrkede nu mange flere forskellige grøntsager til hjemmeforbrug end tidligere, og da vi sad og snakkede om, hvad der var sket, var det en mand som tog ordet: "Før i tiden kunne jeg gå på arbejde, og på vejen hjem kunne jeg for eksempel købe et stykke kod. Men når jeg så kom hjem, ville konen alligevel klage og sige "Hvor er tomaterne, og hvor er løgene? Nu dyrker de det selv, alle i familien er glade, og vi skændes ikke mere om sådan noget".

Medlemmerne i denne gruppe gjorde noget ekstra for at udbrede deres viden til lokalsamfundet. Ikke blot mødtes de i gruppen, men hver enkelt gruppe-medlem opsøgte også sine naboer og viste dem nogle af de ting, som de kunne gøre for at sikre sig mod angreb af skadedyr eller gøre jordens konsistens bedre.

I denne gruppe var én af de ting, som havde forandret folks

liv, at de begyndte at holde regnskab med, hvad de gjorde, hvad de solgte, og hvad de planlagde. Nogle kunne ikke skrive eller regne, og de tegnede planer over gården og jorden. Planerne blev mere synlige for alle i familien, og for alle i FFLG-gruppen. Andre begyndte at føre regnskab og skrive ned, hvad der blev købt og solgt. Ikke blot gav det en klarhed og en synlighed over, hvad der skete med produktionen og salget af madafgrøder på markederne, men det ændrede også handlemønstrene i familierne. De begyndte at blive mere målrettede og planlagde mere – sammen. Hvis manden brugte pengene på øl og egne fornøjelser, blev det også meget tydeligt, når det ligefrem stod i nogle kolonner i en bog. Det kunne godt forandre handlinger i nogle tilfælde, og under alle omstændigheder kom tingene på dagsordenen i hjemmet.

Samarbejde om mad

Historierne fra projektet viser, at selvfølgelig handler fødevareresikkerhed også om, at der produceres tilstrækkelige mængder af næringsrigtig mad, sådan at alle i en familie og et lokalsamfund kan blive mætte. Men denne produktion kræver organisering, viden, planlægning og tro på, at det nytter. Historierne viser dog også, at mad er vævet ind i et komplekst spil, som handler om fordeling af rettigheder, arbejde, goder og ansvar. Vi tog udgangspunkt i Munenes idé, om at vejen ud af fattigdom ikke blot er handling eller arbejde, men SAMarbejde. Vi har gennem forskellige historier fra forskellige mennesker, familier og grupper fået øjnene

op for, hvordan denne idé kan udmønte sig i praksis, og hvordan samarbejde opbygger viden og giver ressourcer i et lokalsamfund og i en familie – ikke blot ressourcer i form af mere frugtbar jord og mere mad på bordet, men mindst lige så væsentligt også i form af sociale netværk, hvor man hjælper og støtter hinanden, sådan at der bliver mere sikkerhed for alle, inklusiv den fundamentale sikkerhed for, at der også kan komme mad på bordet i morgen til alle i familien. ■

METTE VAARST ER SENIORFORSKER VED INSTITUT FOR HUSDYRVIDENSKAB, AARHUS UNIVERSITET. HUN ER UDDANNET DYRLÆGE (1990), PHD (1995) OG MASTER I SUNDHEDSANTROPOLOGI (2007). Forfatteren ønsker at takke Aage og Inge Lis Dissing i Økologisk Landsforening for deres kommentarer til denne artikel; Jane Nalunga og andre fra NOGAMU; Thaddeo Tibasima og andre fra SATNET; samt de mange facilitatorer og familier i Vest-Uganda, som har delt deres erfaringer og viden i de sidste par år.

alle fotos af forfatteren